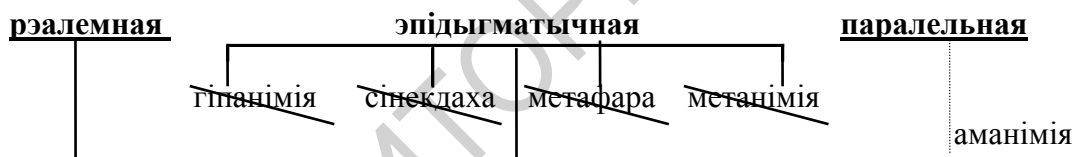

В. Д. Старычонак
(Мінск)

Разнавіднасці ўнутранай полісеміі ў дыялектнай мове

Знешняя і ўнутраная полісеміі выдзяляюцца ў залежнасці ад тэматычнай замацаванасці лексіка-семантычных варыянтаў (ЛСВ) семантычнай структуры слова. Пры знешняй полісеміі ЛСВ маюць розную тэматычную замацаванасць, пры ўнутранай — адносяцца да адной і той жа тэматычнай групы, не выходзяць за яе межы. Безумоўна, межы паміж знешняй і ўнутранай полісеміяй даволі рухомыя, не заўсёды выразныя, што звязана з дынамічнасцю і бесперапыннасцю сэнсавага развіцця слова як у дыяхранічным, так і прасторавым планах, адлюстраваннем полісемантам самых розных асацыяцый (новых, толькі што ўзнікшых і традыцыйных, сталых), неідэнтычнай інтэрпрэтацыяй ЛСВ у розных каардынатах лінгвістычнай прасторы і інш.

Унутраная полісемія прадстаўлена трыма асноўнымі разнавіднасцямі (рэалемнай, эпідыгматычнай і паралельнай), якія на шкале полісемантычнасці могуць дэманстравацца наступным чынам:

1. Пры рэалемнай (інварыянтнай) полісеміі перанос найменняў па сутнасці адсутнічае, бо сэнсавыя контуры лексічнай адзінкі не парушаюцца. Адбываецца нязначнае сэнсавое вар'іраванне экстралінгвістычнай асновы, хутчэй частковая мадыфікацыя інварыянта, актуалізацыя яго розных прымет (як істотных, так і неістотных), што абумоўлена: а) прасторавым фактарам, які дае шырокія магчымасці дэнататыўнага, канататыўнага, стратыфікацыйнага і іншых змен у розных каардынатах лінгвістычнай прасторы; б) часавым фактарам, які дае магчымасці сумясціць у адзіным сінхронным зрэзе старыя, пагаслыя і новыя, толькі што народжаныя лінгвістычныя з'явы; в) камунікатыўнымі ўмовамі, актуалізуючымі ў той ці іншай маўленчай сітуацыі розныя семы лексічнага значэння (як рэлевантныя, так і нерэлевантныя); г) актыўна дзейснай у гаворках тэндэнцыяй да семантычнай дыферэнцыяцыі лексікі і інш.

Сутнасць рэалемнай полісеміі заключаецца ў адсутнасці шырокага дыяпазону варыятыўнасці, які акрэсліваецца не столькі межамі адной і той жа тэматычнай групы, колькі межамі аднаго і таго ж дэнатата (рэферэнта). Адзіная сутнасць, пэўны інварыянт, такім чынам, становіцца амаль нязменным, што дае падставы бачыць у гэтым выпадку пэўную мадыфікацыю

(дэталізацыю, спецыялізацыю) значэння, а не яго трансфармацыю (resp. семантычную дэрывацыю). Такая варыятыўнасць выяўляецца, як правіла, у маўленні і замацоўваецца ў дыялектных слоўніках, якія ў большасці выпадкаў адлюстроўваюць вусную форму бытавання гаворак. Асобныя адзінкі рэалемнай варыятыўнасці павінны тарыфікавацца як прамежкавыя паміж ЛСВ і адценнем (значэннем). Поўнае атаясамліванне іх з адценнем немагчыма, бо яны не ствараюцца (нараджаюцца), а ўзнаўляюцца ў кан-тэксце і з'яўляюцца санкцыяніраванымі найменнямі пэўных рэфэрэнтаў. Адрозненні паміж такімі ЛСВ абмяжоўваюцца канкрэтызацыяй асаблівасцей дэнатата (сферы яго ўжывання, прызначэння, канструкцыі, колеру, памеру, кансістэнцыі і інш.), а таксама яго канататыўным зместам (наяўнасцю экспрэсіўнасці, ацэначнасці, эмацыянальнасці, інтэнсіўнасці) і інш.), параўн.: **вярэнька** 1. *асп.*, *лун.*, *пін.*, *стол.*, *гар.* 'плечены кашэль'; 2. *пух.*, *ст.-дар.*, *астр.* 'сплечены з бяросты кошык з накрыўкай'; 3. *івац.* 'кошык, сплечены з хваёвых драбак'; 4. *нар.* 'сплеченыя дзве кашолкі, адна з якіх уваходзіць у другую і зачыняецца'; 5. *лун.* 'кошык для ягад' (*БДС; ЛАБНГ; СП; СГЦ*), **гайтэр** 1. *гом.*, *петр.* 'бусел чорны'; 2. *лельч.* 'бусел белы' (*МСГ; СП*), **выступкі** 1. *сл.* 'абутак, пашыты з матэры'; 2. *кап.* 'абутак на драўлянай падэшве'; 3. *бар.*, *ів.* 'кароткія халявы'; 4. *ваўк.* 'лёгкі жаночы абутак' (*СП; ДСБ*), **пасткаптур** 1. 'жаночы галаўны ўбор'; 2. 'дзіцячая шапачка' (*СП*), *гом.* **жаранка** 1. 'смажаная бульба'; 2. 'тушаная бульба' (*МСГ*), *мазыр.* **бук** 1. 'племянны бык'; 2. 'нерабочы вол'; 3. 'дрэнна аб'езджаны вол' (*ЗНС*), *бярэз.* **брат-сёстра** 1. 'фіялка палявая'; 2. 'фіялка трохколерная' (*НЛ*).

2. Найбольш тыповым праяўленнем эпідыгматычнай (вытворнай) полісеміі з'яўляюцца гіпанімічныя структуры, ЛСВ якіх заўсёды маюць агульную тэматычную замацаванасць і адрозніваюцца толькі па сэнсавым аб'ёме (яны суадносяцца як род і від), параўн.: *палес.* **варонкі** 1. 'агульная назва супоў'; 2. 'бульбяны суп' (*ЛП*), *зэльв.* **сукня** 1. 'сукенка'; 2. 'сукенка з шарсцяной дарагой тканіны' (*Сцяц.*), *чэрв.* **слуп** 1. 'слуп наогул'; 2. 'верставы слуп' (*Шат*), *палес.* **сноп** 1. 'сноп любой зерневай культуры'; 2. 'сноп жыта ці пшаніцы' (*ЛП*).

Эпідыгматычныя адносіны метафарычнага кірунку часцей за ўсё выяўляюцца сярод антрапамарфічных полісемантаў. Пераасэнсаванню ў такіх структурах могуць падвяргацца найменні асоб па іх сацыяльным і сямейным становішчы, роду заняткаў, прафесіі, рэлігійных перакананнях, нацыянальных і узроставых асаблівасцях і інш. Асновай для матывацыі з'яўляюцца рэальныя якасці асобы, якія праламляюцца праз прызму чалавечай свядомасці. Менавіта таму многія ЛСВ нясуць на сабе адбітак суб'ектыўнага пачатку, гіпатэтычнага домysлу, канататыўнага зместу, што абумоўлена наяўнасцю ў семантычнай структуры слова ідыятычнага і рэляцыйнага кампанентаў, якія ўплываюць на кірунак сэнсавых

мадыфікацый ЛСВ, параўн.: *мёр. барын*. 1. ‘пан’; 2. ‘выпеставаны, капрызны чалавек’ (ЗНС), *красн. некрут*. 1. ‘рэкрут’; 2. ‘няспрытны, непаваротлівы чалавек’ (Бяльк.), *зэльв. смаляр* 1. ‘смалакур’; 2. ‘той, хто смаліць кабана’ (НСл.), *клец. язусак*. 1. ‘набожны чалавек’; 2. ‘франт’ (НЛ). У некаторых выпадках метафарычная формула праяўляецца не зусім выразна, а эпідыгматычнасць ЛСВ як бы замяняецца варыятыўнасцю пэўнага інварыянтнага значэння. Такія суадносіны паміж ЛСВ хутчэй з’яўляюцца гіпанімічнымі, бо адзін з ЛСВ выражае больш абагулены (гіперанімічны), а другі — больш вузкі (гіпанімічны) змест.

Праяўленнем унутранай полісеміі з’яўляецца і субстанцыянальная метанімія ў яе тыповых і рэгулярных разнавіднасцях “хімічны элемент, сплаў — выраб з яго”, “агародная расліна — страва з яе”, “дрэва — яго драўніна, лесаматэрыял”. Менш за ўсё ўнутраная полісемія выяўляецца ў сінекдахічных і энантыясемічных структурах, якія грунтуюцца на сумежнасці ў прасторы і часе прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці ці іх проціпастаўленні.

3. Пры паралельнай полісеміі сувязь паміж ЛСВ з’яўляецца ўмоўнай. Яна грунтуюцца на аднолькавай тэматычнай замацаванасці ЛСВ, уключаючай такія вялікія і шырокія тэмы, як “прастора”, “час”, “памер”, “жывёльны свет”, “раслінны свет”, “ежа” і інш. Аб’яднанне такіх, на першы погляд, розных ЛСВ у адзінай сэнсавай структуры абумоўлена не вельмі дасканалым веданнем інфарматарамі экстралінгвістычнай рэальнасці, і адсюль — змешванне яе адзінак, іх узаемазамена, актуалізацыя выпадковых асацыяцый, аднолькавая намінацыя розных дэнататаў і, наадварот, розная намінацыя аднолькавых ці падобных дэнататаў, параўн.: *палес. сава* 1. ‘няясыць’; 2. ‘шэрая сава’; 3. ‘сыч’; 4. ‘філін’ (ЛП), *гом. шварка* 1. ‘блузка’; 2. ‘безрукаўка’ (МСГ), *астр., смарг., наст. латушка* 1. ‘гліняная або драўляная міска’; 2. ‘цёрла’; 3. ‘невялікі збан адной ручкай’; 4. ‘шырокая нізкая металічная пасудзіна для выпечкі хлеба’ (СП). Тэматычная сувязь у асобных выпадках падмацоўваецца некаторымі элементамі падабенства абазначаных словам рэалій. Так, напрыклад, паміж ЛСВ тэматычнай групы “расліны” могуць выяўляцца асацыяцыі па знешнім выглядзе, афарбоўцы кветак, па асаблівасцях размяшчэння лістоў і іх форме, месцы і часе вырастання, лекавых якасцяў, паху і інш.: *бяроз. морковняк* 1. ‘дзікая пятрушка балотная’; 2. ‘сярпок звычайны’ (НЛ), *віл., чэрв. мячэўнік* 1. ‘рагоз’; 2. ‘сіт’ (СП), *тур. лопух* 1. ‘лопух’; 2. ‘белы гарлачык’ (ТС).